

Tak dobře, trapme ještě chvílku ducha**OK then, let us vex the spirit a little bit more**

Jaroslav Peregrin

Filosofický ústav
Akademie věd České Republiky
Jilská 1, 110 00 Praha 1

&

Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové
jaroslav.peregrin@uhk.cz

Abstrakt/Abstract

Ve své polemice s mou recenzí jeho knihy Tomáš Marvan argumentuje, že debatu mezi realismem a relativismem (či konstruktivismem) lze rozřešit, a to prostřednictvím důkazů ve prospěch realismu. V tomto příspěvku vysvětluji, že podle mne realismus nemůže být prokázán, protože to není teze, kterou by bylo možné dokazovat, ale spíše něco jako kantovská „regulativní idea“.

In his polemic reply to my review of his book Tomáš Marvan argues that the debate between realism and relativism (or constructivism) can be resolved, especially by means of evidence in favor of realism. In this contribution I explain that according to me realism cannot be demonstrated, because it is not a thesis that could be supported by evidence, but rather something as a Kantian "regulative idea".

Ve *Filosofii dnes* (Peregrin, 2014) jsem uveřejnil kritické zamyšlení nad knihou Tomáše Marvana *Realismus a relativismus* (Marvan, 2014). Konstatoval jsem v něm, že jde o knihu nesporně zajímavou, která velmi přehledným způsobem referuje o pozoruhodných diskusích o pro a proti realismu či relativismu a velmi pečlivě rozebírá některé zákruty těchto diskusí, že mi ale Marvanova obhajoba realismu nakonec nepřipadá úplně přesvědčivá. Konkrétně jsem konstatoval, že ač Marvan podle mne přesvědčivě ukazuje, že argumenty proti realismu se míjejí cílem, že vyvracet realismus

je obtížné nebo nemožné, nakonec zaměňuje fakt, že jsme ukázali problematičnost vyvracení realismu, za fakt, že jsme realismus prokázali. (A končil jsem povzdechem, že angažovat se ve sporu mezi realismem a relativismem je „marnost nad marnost a trápení ducha“.)

Ve své reakci na mou kritiku (Marvan, 2015) se Marvan zaměřuje na to, co (správně) vnímá jako jádro našeho sporu, totiž na otázku, zda jde realismus prokázat. To je, myslím, chvályhodná věcnost, která naši diskusi vede směrem, kde je skutečně zajímavá a podstatná; a mohla by být snad zajímavá i pro čtenáře FD. Takže se pokusím vysvětlit, proč mně Marvanovy argumenty stále nepřipadají přesvědčivé.

Abych hned od počátku předešel nedorozumění: Já plně souhlasím s tím, že realismus je „rozumný“ a v mnohých ohledech přirozený postoj. Mám ovšem pocit, že to je něco ve stylu kantovské „regulativní ideje“, a nikoli teze, kterou by bylo možné prokazovat. Pakliže tedy argumentuji, že ho nelze prokázat, byl bych velmi nerad, kdyby to někdo četl tak, že je realismus chybný a správný je jeho protipól, ať už mu říkáme relativismus, anti-realismus či konstruktivismus.

Jak tedy chce Marvan realismus prokázat? Říká, že pro něj má sice jen nepřímé, ale přesto přesvědčivé důkazy. Jaké to jsou? Marvan hovoří o dvou:

„Tím prvním je to, čemu sociobiolog E. O. Wilson říká *konsilience*. Za tímto pojmem se skrývá náhled, že vědecké teorie nejsou budovány ve vakuu, bez ohledu na poznatky v jiných oborech. Kupříkladu biologické teorie by přinejmenším neměly protirečit teoriím, které přijímá fyzika. Pokud jde o realismus, ten by neměl být v rozporu např. s evoluční teorií. A evoluční teorie nabízí pohled na člověka jako na něco, co je *zcela zapuštěno do světa* jakožto produkt dlouhodobé selekce prostředím.“

Je samozřejmě jasné, že pokud je nějaká teorie, kterou si vytvoříme, v souladu s jinými našimi teoriemi, ke kterým jsme se dopracovali nezávisle na ní, hovoří to v její prospěch. Můžeme to tedy použít jako argument pro to, že je „správná“ či „pravdivá“? Já s tím problém nemám, ale nechápu, jak by takový argument mohl přijmout Marvan. Realista jako on, zdá se mi, může brát fakt, že je teorie ve shodě s jinými přijímanými teoriemi, za důvod pro přijetí této teorie jedině tehdy, když bude vědět, že ony jiné teorie postihují věci tak, jak skutečně, nezávisle na nich, jsou. Spočívá-li totiž podle realisty správnost teorie v tom, že postihuje věci tak, jak skutečně, nezávisle na ní, jsou, pak prostá koherence s jinými teoriemi ve prospěch její správnosti nehovoří. (To, že je nějaký příběh ve shodě například se všemi ostatními příběhy dnes již nesmírně košatého univerza Star Wars nám zřejmě neposkytuje žádný důvod věřit, že to, co říká, se skutečně událo.)

Realismus, říká Marvan, je koherentní s jinými teoriemi, které si děláme o různých aspektech našeho světa, zejména s evoluční teorií. (Já mám ovšem pochybnosti

o tom, že by situace byla takto přímočará, mám dojem, že fakt, že evoluce nás nutně vede k teoriím, které *fungují*, nelze jednoduše interpretovat tak, že nás vede k teoriím, které postihují nějakou skutečnou strukturu reality; ale to teď nechám stranou.) Pokud předpokládáme, že evoluční teorie postihuje věci tak, jak skutečně, nezávisle na ní, jsou, pak tím opravdu získáváme argument pro to, že je i realismus v tomto smyslu správný. Pokud to ale nepředpokládáme, pak můžeme konstatovat jedině to, že spolu tyto teorie jdou dohromady, nikoli že nám říkají to, jak se věci opravdu, samy o sobě mají. A předpokládat to samozřejmě nemůžeme, protože pak bychom se pohybovali ve flagrantním kruhu – předpokládali bychom to, co jsme měli dokázat. Tento Marvanův argument se mi tedy nezdá být použitelný.

Druhým argumentem pro realismus jsou podle Marvana „ty případy, kdy různé, na sobě nezávislé vědecké metody, případně vědci pracující v různých historických obdobích, dospějí k týmž výsledkům“. Tady vidím zásadní problém v nejednoznačnosti fráze „tutéž výsledky“. Vezměme si naši běžnou teorii nekonečného prostoru a porovnejme ji s teorií, o které hovoří s odvoláním na Poincarého Quine (1992, §41), to jest teorii prostoru jako koule, v níž se věci pohybující se od středu zkracují tak, že jeho okraje nikdy nedosáhnou. Když se dva vědci dopracují k těmto dvěma alternativním teoriím, bude to „tentýž“ výsledek? V jistém smyslu bude – ty teorie jsou totiž prokazatelně *empiricky ekvivalentní* (to jest žádná empirická evidence nemůže vyvrátit jednu z nich, aniž by to vyvrátilo tu druhou; a i empirické předpovědi obou z nich se musejí shodovat). Avšak pochybuji, že tento smysl slova „tentýž“ by byl podstatný pro realistu: zdá se mi být zřejmé, že realista musí říci, že ty dvě teorie stejné nejsou, protože buďto tady fakticky, na nás nezávisle existuje nějaký střed vesmíru (a nějaká jeho hranice), nebo ne. Ani tento argument, v podobě, jak ho Marvan předkládá, mi tedy nepřipadá přijatelný.

Marvan hovoří i o tom, co by mohlo realismus vyvrátit:

„Např. kdyby se skutečně prokázalo, že odlišné kultury dramaticky odlišně uspořádávají svět, byl by to ne sice zcela rozhodující, ale v každém případě nezanedbatelný argument pro ontologický konstruktivismus. Objevení takových odlišností by mohlo sehrát podobnou roli, jakou by mělo objevení zkameněliny králíka v prekambrijských geologických vrstvách pro platnost evoluční teorie.“

Opět: pojem „dramatické odlišnosti“ je natolik vágní, že ho lze v nějakém podstatném argumentu stěží využít bez toho, aby se nějak zcela podstatně upřesnil. Jenomže jak by se dal upřesnit? Připomeňme si, že v průběhu posledních století najdeme mnoho vědců a filosofů, kteří se domnívají, že některé kultury svět uspořádávají skutečně „dramaticky odlišně“ od té naší (ať už jde o romantické vědce typu Humboldta, kulturní antropology,

jako jsou Whorf či Geertz, nebo historiky vědy, jako už zmíněný Kuhn¹). Marvan píše: „Mezikulturní antropologické a lingvistické výzkumy, jak zdůraznil již Davidson ve svých pracích k pojmovému relativismu, upozorňují spíše jen na lokální odchylky a zvláštnosti, z nichž mnohé jsou vysvětlitelné prostou odlišností geografických podmínek a kulturních zvyklostí.“ To je ale naprosto účelová interpretace: někteří antropologové a lingvisté skutečně říkají, že ty odchylky jsou zanedbatelné; jiní však zase říkají, že jsou dramatické. A pokud jde o Davidsona, já mu rozumím zcela jinak: podle mne nepoukazuje na žádná empirická fakta, ale na to, že určité formy relativismu nedávají smysl čistě z čistě *pojmového* hlediska.

Ve stejném duchu pak Marvan říká i na jiném místě:

„Obecněji řečeno, pro „světatvorné“ schopnosti subjektu nemáme pražádné doklady. Obhájci subjektivního (či intersubjektivního) konstruktérství by museli buď odhalit nějaké mechanismy, kterými uspořádávání reality provádíme, nebo by aspoň museli upozornit na radikální odlišnosti v tom, jak svět uspořádávají odlišné kultury. Nic takového nikdy nebylo konstruktivisty doloženo.“

O „radikální odlišnosti v tom, jak svět uspořádávají odlišné kultury“ byla právě řeč. (A já bych zase chtěl zdůraznit, že neberu zdaleka všechno, co o odlišnosti či dokonce nesouměřitelnosti kultur různí relativisté tvrdí, za hotovou věc – myslím, že Whorf a spol. velmi přehánějí. Jenom mi nepřipadá možné tyto argumenty prostě ignorovat.) A pokud jde o „mechanismy, kterými uspořádávání reality provádíme“, myslím, že o jejich příklady není vůbec žádná nouze. Představa, že pozorováním světa či zaznamenáváním našich poznatků vznikají nějaké přímočaré „mapy“ jeho struktury podle mého názoru nemají vůbec žádnou oporu v realitě. (Pokud jde o vnímání, stačí se podívat na to, jak komplikovaně podle současných fyziologů funguje třeba vidění – viz Peregrin (2013). Pokud jde o teoretickou artikulaci viz třeba příklad s prostorem výše.)

Další věcí, kterou můžeme podle Marvana uvést ve prospěch realismu, je to, že jsme-li realisty – a jenom jsme-li realisty – můžeme vysvětlit, proč ty naše teorie, které fungují, fungují:

„Podle mého názoru je nám řeč o struktuře existující ve světě bez pojmu dobrá např. k tomu, abychom mohli odpovědět na otázku, *proč* ty teorie, které dobře fungují, vlastně fungují. Pokud se na nějaké takové množině fungujících teorií shodneme, realista může jejich úspěšnost nekruhově a netriviálně vysvětlit: „Tyto teorie fungují, protože odrážejí na nás nezávislou strukturu reality.“ Naproti tomu, Peregrin s Rortym zde mohou

---

¹ Tooby & Cosmides (1992) dokonce považují tento názor za natolik rozšířený, že ho nazývají „standardním modelem společenských věd“.

jen konstatovat, že ty teorie „prostě fungují“. Ponechám na čtenáři, aby zhodnotil, která z obou odpovědí více připomíná pseudovysvětlení.“

Já to vidím takto: ve známé scéně z Molièrova *Zdravého nemocného* vysvětlují „učenci“, proč nás opium uspává tak, že konstatují, že má *virtus dormitiva*, to jest uspávací sílu. Tohle se stalo okřídleným příkladem pseudovysvětlení. Proč? Protože říci, že opium má uspávací sílu, znamená jenom jinými slovy opakovat to, co se má vysvětlit, nikoli konstatovat nějaký *jiný* fakt, ze kterého by ono vysvětlované plynulo.

Nyní si představme, že by někdo na otázku, proč naše teorie fungují, odpověděl: „Protože mají *virtus funktiva*.“ Nebo: „Protože jsou funkční.“ Neměli bychom pro něj asi větší pochopení než pro ony Molièrovy „učence“. Čím se od toho liší *skutečné* vysvětlení, čím se od toho liší, když řeknu: „Protože odrážejí na nás nezávislou strukturu reality“? Jde zřejmě o to, že v případě skutečného vysvětlení by mělo to, co je použito jako explikandum, mít nějakou existenci relativně nezávislou na explikátu, že to první můžeme zjišťovat alespoň částečně nezávisle na tom, že zjišťujeme to druhé. V Marvanově případě jde o to, zda můžeme zjišťovat, jestli naše teorie odrážejí strukturu skutečnosti nezávisle na tom, abychom testovali, zda fungují. A to si já moc nedovedu představit.

Vezměme si nějaké paradigmatické teorie, které máme. Evoluční teorii. Kvantovou fyziku. Matematickou teorii her. Teorii fotosyntézy. Zdá se mi, že všechny se osvědčily v tom, že se testovaly jejich praktické důsledky a ukazovalo se, jak úspěšně nám dovolují systematizovat výsledky našich pozorování a experimentů, předpovídat výsledky budoucí a podnikat věci, které jsou pro nás užitečné. Je tomu tak, že *kromě toho* odrážejí strukturu skutečnosti? Vezměme nějakou teorii o tom, jak se hmota skládá z atomů a jak se ty skládají ze subatomických částic, kterou nám předkládá nějaký kvantový fyzik. V čem by měla spočívat shoda struktury této teorie se strukturou skutečnosti?

Teorie se skládá z vět a ty se skládají z podmětů, přísudků apod. Nakolik rozumím myšlence té shody, pak asi má znamenat, že větám této teorie, které se skládají ze svých podmětů a přísudků odpovídají fakta, která se skládají z příslušných předmětů a vlastností (nějak tak, jak to má Wittgenstein v *Traktátu*.) Taková teorie tedy třeba říká, že nějaký druh atomu se skládá z nějakých protonů a elektronů. Takže bychom měli očekávat, že kdybychom zkonstruovali nějaké mikroskopy neskonale lepší, než jaké máme dnes, tak bychom v nitru nějaké hmoty dokázali najít ony protony a elektrony, jak se k sobě nějakým způsobem tisknou? Taková představa mi připadá, ve světle toho, co nám kvantová teorie o povaze subatomické reality (její neurčitosti apod.) říká, dokonale absurdní.

Marvan mi potom vytyká další věc: říkám, že z předpokladu, že věci můžeme znát jenom natolik, nakolik spadají pod naše pojmová schémata, plyne závěr, že nemůžeme

vědět, že známe věci tak, jak jsou samy o sobě (s Marvanem ovšem souhlasím, že z něj neplyne závěr, že věci nemůžeme znát tak, jak jsou samy o sobě.):

„Peregrin tedy tvrdí: to, že při popisování reality vždy nutně využíváme nějaké pojmové schéma, nám sice přímo nezamezuje v poznání věcí samotných – nejsme navěky uzavřeni uvnitř svých pojmových schémat –, ale znemožňuje nám to *poznat*, kdy tak činíme a kdy nikoli. Proč? To Peregrin nevysvětluje.“

Přiznám se, že mně tato teze připadla tak očividná, že mě nenapadlo, že bych pro ni musel přinášet argumenty. Vezměme například biologii. Můžeme se v ní opřít o dlouho používanou Linného pojmovou soustavu; v současné době se ale má za to, že ta se opírá o příliš povrchní znaky a že mnohem lepší pojmová soustava se opírá o genetické poznatky. Můžeme to samozřejmě glosovat tak, že ona kategorizace, která je přijímána dnes, je blíže té přírodě vlastní než Linného kategorizace; avšak každý soudný člověk, zdá se mi, připustí, že v nějakém bodě se možná dopracujeme k nějaké ještě lepší (třeba založené na poznatcích o nějakých vnitřních strukturách či genetických principech, o nichž dnes ještě nemáme ani tušení). Nedovedu si vůbec představit, že by někdy někdo v průběhu tohoto procesu mohl opodstatněně říci: „Takže teď už jsme se dopracovali k systému kategorií, který je tím přírodě vlastním, a tedy již nepřichází v úvahu žádná jeho modifikace.“

Marvan pak pokračuje:

„Ať už ale Peregrina k této tezi přivedly jakékoli důvody, chtěl bych zdůraznit, že realismus, tak jak ho chápu já, Devitt, Searle a další autoři, je *ontologická* teze. Je to teze o povaze reality. To, zda tuto realitu můžeme poznat tak, jak je, nebo nemůžeme, je z hlediska vymezení realismu druhotné. Klíčové je, zda předpokládáme, že realita má strukturu sama o sobě, nebo jestli je její struktura závislá na lidské mysli.“

Toto je ovšem argument, nad kterým mi rozum zůstává skutečně stát. Já se domnívám, že nějakou tezi – ať už je to teze o povaze reality nebo čehokoli – přijímáme na základě toho, že *poznáme*, že je pravdivá. Samozřejmě někdy se může ukázat, že jsme se v tom, že jsme to skutečně poznali, mýlili; ale nedovedu si představit, že bychom nějakou tezi přijímali s tím, že je lhostejné, jestli a jak se můžeme příslušného poznatku dobrat – tedy v tomto konkrétním případě jestli a jak můžeme poznat onu realitu, která má údajně sama o sobě strukturu nezávislou na našich teoriích. (Fakt, že Marvan píše, že klíčový je náš *předpoklad*, že realita má strukturu sama o sobě, se mi pak zdá stavět celé jeho stanovisko na hlavu – nemělo jít o to, že tohle nestačí jen předpokládat, že je třeba to prokázat?)

Úhrnem tedy musím konstatovat, že žádný z argumentů, které Marvan předložil na podporu své teze, že „debata realismus/konstruktivismus rozřešitelná je“ a že

„argumenty pro realismus jsou výrazně přesvědčivější“, mne stále nepřesvědčil. Znovu opakuji: realismus je v jistém smyslu přirozenější a jednodušší než jeho alternativy, takže není důvod se mu vyhýbat (a můžeme si vzpomenout i na tradiční heslo *simplex sigillum veri*). Avšak není to podle mne něco, co by se dalo prokazovat a proč by tak mělo smysl se angažovat v kontroverzi realismus/relativismus.

Na jednom místě svého textu Marvan píše:

„Myslím si nicméně, že reálná vzdálenost mezi mým a Peregrinovým pojetím vztahu pojmů a světa je nakonec menší, než jak by se mohlo na první pohled zdát.“

Já se domnívám, že pokud jde o faktické fungování toho, jak my lidé poznáváme svět, jak funguje naše věda apod., se naše názory možná neliší vůbec. Rozpor se objevuje na úrovni filosofické reflexe tohoto procesu. Marvan jako by říkal: „Proč nepřijmout onen průhledný realistický postoj, ke kterému nás vede selský rozum a proč se pouštět cestou nějaké kantovské či goodmanovské pojmové ekvilibristiky“; a s tím já stále nemám žádný zásadní problém (selský rozum je, myslím, něco, čeho se ve filosofii často nedostává!). Jenomže pak jde Marvan dál a snaží se pozici realismu upevnit tím, že prokáže jeho správnost – a to podle mne nejde, protože není správný v tom smyslu, že bychom mohli snést důkazy pro něj a proti jeho alternativám, je „správný“ jako „regulativní idea“.

Literatura

- Marvan, T. (2014): *Realismus a relativismus*. Academia, Praha.
- Marvan, T. (2015): „Lze rozřešit spor mezi realismem a konstruktivismem?“ *Filosofie dnes* 7(1), 64–74.
- Peregrin, J. (2013): „Současné vědecké poznatky o vnímání: voda na mlýn pragmatismu.“ *Teorie vědy / Theory of Science* 35(3), 431–442.
- Peregrin, J. (2014): „Realismus, relativismus a trápení ducha.“ *Filosofie dnes* 6(2), 64–74.
- Quine, V. W. O. (1992): *Pursuit of Truth (revised edition)*. Harvard University Press, Cambridge; český překlad revidovaného vydání z roku 1992 *Hledání pravdy*, Herrmann a synové, Praha, 1994.
- Tooby, J. & Cosmides, L. (1992): „The Psychological Foundations of Culture.“ In *The Adapted Mind: Evolutionary psychology and the generation of culture*, eds. J. Barkow, L. Cosmides & J. Tooby, Oxford University Press, New York, 1992, s. 19-136.